

ПОЛЬСЬКІ ПОЛІТИЧНІ В'ЯЗНІ НА ТЕРЕНАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ФАКТИ І ДОКУМЕНТИ

© Морушко О. О., 2014

На основі архівних даних, наукових публікацій та мемуарної літератури висвітлюється питання присутності польських політичних в'язнів на теренах Російської імперії напередодні Першої світової війни.

Ключові слова: СДКПіЛ, ППС-лівіця, ППС-“Фракція революційна”.

The presence in the Russian Empire of Polish political prisoners on the eve of the First World War was the factor that somehow destabilized the political situation. Regardless of their political orientation – the central unit or the Entente countries, all of them in one way or another, were in positions restoration of Polish statehood. Therefore, going to the question of their presence on the eve of the First World War in the Russian Empire is of considerable interest for cognitive-polonistiv historians and researchers for the modern history of Russia.

Literary sources of research outlined above topics can be divided into three groups: archival sources; scientific publications (monographs and articles); memoirs literature. Exactly the combination of these sources makes it possible to recover more or less integrated and objective picture of the presence in the Russian Empire Polish political prisoners, and their role and participation in the decision of the Polish question.

At that time in prisons, in penal and in exile, in Russia were thousands of Polish revolutionaries belonging to two Polish left-wing parties: SDKPL, PPS-left and also centre-right party to – PPS – “revolutionary factions.” Particularly large numbering among political prisoners and vyslantsiv were members SDKPL. Most of them were serving imprisonment and exile for participation in the First Russian Revolution.

Besides from Siberia, some Poles – opponents of the tsarist regime – was in exile and in some provinces of the European part of the Russian Empire; specifically, in exile in Vologda province.

If we characterize the political complement of prisoners and Polish exiles, that were above-mentioned territory, it was marked a huge variegated of political views and moods.

Expounded facts about prisoners and exiled Poles are not exhaustive, they can give only a general notion of the large group of Polish community, members of national liberation and revolutionary movement in Poland, which were before World War II imprisoned in the king ‘prison, in convict colony and political exile in different parts of the Russian Empire.

Key words: SDKPL, PPS-Left, PPS – “Revolutionary Faction”.

Присутність на теренах Російської імперії поляків-політв'язнів напередодні Першої світової війни була тим фактором, що в певний спосіб дестабілізував політичну обстановку. Незалежно від їх політичної орієнтації – на блок Центральних країн чи на Антанту, – усі вони, тією чи іншою мірою, стояли на позиціях відновлення польської державності. Саме тому вивчення питання їх присутності напередодні Першої світової війни на теренах Російської імперії становить значний пізнавальний інтерес як для істориків-полоністів, так і для дослідників новітньої історії Росії.

Літературні джерела дослідження окресленої вище тематики умовно можна поділити на три великі групи: архівні джерела; публікації науковців (монографії та статті); мемуарна література. Саме поєднання цих джерел дає можливість відновити більш-менш цілісну та об'єктивну картину присутності на теренах Російської імперії поляків-політв'язнів та їх ролі і участі у вирішенні польського питання.

Особливу групу поляків, примусово переселених у Росію, становили польські робітники, що перебували в ув'язненні в царських в'язницях, на каторзі, а також політичні висланці, заслані на поселення у віддалені губернії Росії. В європейській та азійській частині Росії, переважно в Сибіру, були тисячі політичних висланців-поляків [1, s. 366].

Напередодні Першої світової війни в багатьох містах Сибіру були вже великі групи політичних висланців-поляків, учасників національно-визвольної боротьби XIX ст. (особливо повстання 1863–1864 рр.) та їх нащадків. Були вони, зокрема, в Тобольську, Омську, Красноярську, Томську, Іркутську та ін. [2, s. 427].

Після революції 1905–1907 рр. кількість поляків – політичних в'язнів і висланців у Сибір значно зростає. Вони були розселені переважно у Томську, Тобольську, Єнісейську, Якутську, Іркутську та в інші губернії. Всі вони були засуджені до каторги та політичного заслання за участь у революційному русі проти царизму і національного гніту [2, s. 429].

На той час у в'язницях, на каторзі та засланні в Росії були тисячі польських революціонерів, що належали до двох польських партій лівого крила: СДКПіЛ, ППС-лівиці, а також до правочентристської партії – ППС-“Фракції революційної”.

Особливо велику кількість серед політичних в'язнів і висланців становили члени СДКПіЛ. Пов'язана з боротьбою народів Російської імперії проти царизму польська соціал-демократія була найнебезпечнішим ворогом царату. Вона виховала серед робітників сотні борців-професіоналів, які стали авангардною силою польського робітничого люду. Послідовна боротьба та непримиренність до царського режиму, зв'язки з іншими трудящими Російської імперії викликали гостру ненависть царату до СДКПіЛ. Тому члени СДКПіЛ зазнавали з боку царської охоранки та поліції суворого переслідування. Навіть після відбуття тюремного ув'язнення та заслання царські власті часто затримували звільнення польських соціал-демократів.

Як вже зазначалося, напередодні Першої світової війни в Сибіру перебувало багато поляків – членів СДКПіЛ, що відбували тут ув'язнення та заслання за участь у першій російській революції. Серед них, зокрема, був Броніслав Веселовський – “Смутний”, за професією інженер-електрик, один із засновників Соціал-демократії Королівства Польського (СДКП). У боротьбу проти царизму він вступив ще студентом Політехнічного інституту в 1892 р. А 1894 р. Б. Веселовський вже був одним з організаторів і учасників I з'їзду СДКП, на якому він увійшов до складу керівництва партії. Однак у 1895 р. він був заарештований і відбував тюремне ув'язнення та заслання в Якутії до 1904 р. Після звільнення в 1905 р. Б. Веселовський повертається до революційної роботи в Польщі як член і секретар Варшавського виконавчого комітету СДКПіЛ. З 1906 – до лютого 1908 рр. він концентрує у своїх руках керівництво роботою СДКПіЛ в Польщі. У лютому 1908 р. Б. Веселовський був заарештований на міжрайонній Варшавській конференції і 2 грудня 1908 р. разом з іншими учасниками конференції постав перед військовим судом у Варшаві. За боротьбу проти царату військовий суд засудив Б. Веселовського до 6 років каторжних робіт і вічного переселення. Він відбував каторгу до лютого 1914 р. у Варшавській, Ломжинській та Орловській каторжних в'язницях. Усього Б. Веселовський перебував у каторжних в'язницях і на засланні близько 20 років [3, s. 902–903].

Після відбуття каторги, Б. Веселовський, у лютому 1914 р. був висланий на вічне поселення в Сибір, в село Пойминське Шелавської волості Канського повіту Єнісейської губернії, а потім у село Шалаєво. Тут він перебував до лютого 1917 р.

Політичне заслання відбував і Вінцент Матушевський – “Марцін”, кравець за професією, член Соціал-демократії Польщі з 1898 р., член Варшавського комітету і Головного правління СДКПіЛ. Він був активним учасником революційних подій 1905–1907 рр. у Варшаві й Лодзі. Після недовготривалої еміграції повернувся до Польщі на нелегальну роботу. У 1910–1912 рр. В. Матушевський був одним із керівників опозиції в СДКПіЛ – т. зв. “розломівців” [4, с. 402].

У 1912 р. В. Матушевського заарештували. До березня 1914 р. він сидів у в'язниці м. Варшави, а потім був висланий на вічне поселення в Сибір, у село Знаменка Верхньоленського повіту Іркутської губернії.

У числі засланих був і варшавський робітник-металург, член СДКП, а потім СДКПіЛ Ян Тарвацький – “Питлас”. Заслання відбував у Єнісейській губернії. Тут же на вічному поселенні був робітник-коваль Ян Гжеляк – “Світлий”. Після відбуття тривалих каторжних робіт у Варшавській, Ломжинській, Смоленській та Александрійській в'язницях, разом зі своїми товаришами – Л. Зельцманом, С. Яньом, С. Пестковським, на вічне поселення в м. Петропавловськ Киренського повіту Іркутської губернії був засланий Владислав Ожеховський – “Даніель” [5, s. 282].

У засланні в Нижньоілімську Іркутської губернії був Леопольд Добрачинський, з 1885 по 1891 рр. член партії “Пролетаріат” (гуртки якої в 1893 р. увійшли до складу соціал-демократії Королівства Польського), з 1893 р. – член СДКП, а потім СДКПіЛ. У м. Киренську цієї ж губернії в засланні перебували члени СДКПіЛ Вітольд Фальковський, Ян Таракановський – “Альбрехт” – у Красноярську, Юліан Кендзерський – на поселенні на р. Лена, Ян Клоновський – у Петропавловському повіті Іркутської губернії, [3, s. 186–187], Петро Шефер – в Усолі Іркутської губернії [6, с. 403], Ігнаці Грушковський – “Груша” – в Знаменці тієї ж губернії. Його заслали туди разом з дружиною та сином [3, s. 290, 394, 416, 494, 820]. Тут же перебував Юзеф Соболь – “Вінклер” [7, s. 220]. У м. Киренську відбував довічне заслання Кароль Сковронек [6, С. 403]. Такою ж була доля і Адама Ягодзинського [3, s. 325–326, 370, 278], Францишека Калішевського, Ігнаці Добродзея – “Кароля”, Францишека Гурського [7, s. 230].

В Іркутській групі СДКПіЛ була також Бальбіна Матушевська, член СДКПіЛ з 1904 р., Леопольд Доброчинський, А. Ридзінський, член СДКПіЛ з 1906 р., Олександр Боровінський, Ганна Бартник. Там же перебували член “Пролетаріату” Олександр Ремишевський, член СДКПіЛ Болеслав Фальковський, Риковський та багато інших [14, с. 402].

Також у засланні були члени СДКПіЛ Болеслав Конечняк [8, s. 61–63], Юзеф Пекаж, Яніна Пекаж, Мечислав Кравчинський, Фелікс Отарковський, Станіслав Беганський та інші [3, s. 659–660, 455, 632, 73].

Серед засланих були представники різних вікових категорій, навіть малолітні. До них належав Болеслав Корфельд. У 1908 р., будучи учнем шостого класу, він брав участь в організації замаху на начальника Келецької губернської жандармерії. Того самого року разом зі своєю сестрою він був заарештований і як неповнолітній у 1909 р. засуджений на вічне поселення. З 1909 по 1912 рр. він був у Варшавській в'язниці, а в 1912 р. його вислали на поселення в Нижньоілімськ Іркутської губернії [9, s. 197; 10, s. 60].

Серед поляків – політичних в'язнів та засланих – більшість становили робітники. Саме вони, керівники робітничих гуртків та всієї соціал-демократичної діяльності в Польщі заповнювали царські в'язниці і місця заслання від Архангельської губернії до Східного Сибіру.

Окрім Сибіру, частина поляків – противників царського режиму – перебувала на засланні і в окремих губерніях європейської частини Російської імперії. Зокрема, на поселенні у Вологодській губернії жили член СДКПіЛ Станіслав Карч, член ППС-лівиці Густав Кебке та член ППС-“фракції” Марцін Глинський; у Рязанській губернії – член СДКПіЛ Станіслав Карчевський; у Казанській губернії – член ППС-лівиці Людвік Басіньський; у Смоленській губернії – член ППС-“фракції” Юзеф Гжечнарівський, в Орловській і Брянській губерніях – член ППС-“фракції” Едмунд Буш [3, s. 379, 390, 262, 380, 61, 293, 117].

Деяким полякам з політичних засланих вдалося втекти з місць вислання. Так, це вдалося Олександру Вронському – “Гранасу” [3, s. 282], Юзефу Ротштадту – “Красному”, Юліану Гембореку – “Броніславу” [11, s. 77], Леонарду Вежбицькому [12, s. 6], Щепану Рибачькому. Рибачький, до речі, робив це двічі. Другий раз – у 1914 р. і повернувся до Польщі, у Варшаву, під іншим іменем – Роман Тутаявич [13, s. 430]. Двічі втік із заслання Владислав-Антон Краєвський [14, s. 140]. Також вдалося втекти із заслання Владислав-Антон Краєвський [15, s. 37–38], Станіславу Пестковському [3, s. 655]. Тікали й інші поляки, заслані за політичні погляди і вчинки в далекий

Сибір та інші місця Росії, проте значна їх кількість була звільнена і змогла повернутись на батьківщину тільки після Лютневої революції 1917 р.

Поряд із членами СДКПіЛ у царських в'язницях та заслання перебували й члени ППС-лівиці. Так, у Наримі, на заслання був Ян Вільчинський [9, s. 191], у Канському повіті Єнісейської губернії – Віктор Маєрчак [3, s. 531]. У Сибірському заслання були також Вінцент Бочелєревич, Антон Пенкальський [3, s. 90, 657] та ін.

Як членам СДКПіЛ, так і окремим членам ППС-лівиці вдалося втекти із заслання. До тих, кому це пощастило зробити, належить Максиміліан Горвіц – “Хенріх Валецький”. Виходець із сім'ї польської інтелігенції, він, перебуваючи за кордоном, почав революційну боротьбу. У квітні 1895 р. встановлює контакт із Центральною організацією закордонного союзу польських соціал-демократів у Лондоні. З 1898 р. працює у Варшаві, примикаючи до лівого крила ППС. У травні 1901 р. був засуджений на три роки заслання в Східний Сибір, звідти втік і в липні 1902 р. емігрував за кордон. Після повернення до Варшави у серпні 1905 р. знову був заарештований, але в листопаді 1905 р. у зв'язку з амністією був звільнений. Однак вже наступного місяця його знову заарештували і в травні 1906 р. заслали у Вологодську губернію. Дорогою він знову втікає і повертається до Варшави, де і в час Першої світової війни веде нелегальну роботу [16, s. 241–251].

Слід зауважити, що втечі із заслання вдавалися небагатьом. Велика кількість членів ППС-лівиці повернулася із заслання лише після Лютневої революції в Росії.

У царських в'язницях і політичному заслання була також доволі чисельна група членів ППС-“Фракції революційної”. Так, в Іркутську губернію був висланий член ППС з 1904 р. і ППС-“Фракції революційної” з 1906 р. Ігнаці Познанський [17, s. 689]. В Тобольському заслання був Генріх Барщ, у Томській губернії – Максиміліан Єзунтовський, у В'ятській губернії – Ян Кучинський [18, оп. 1, спр. 3649, арк. 42 зв., 46, 48]. У Нижньоудінському повіті Іркутської губернії був на заслання член ППС з 1904 р. і ППС-“Фракції революційної” з 1906 р. Якуб Домбський – “Куба”, член Окружного комітету ППС у Нивці. Я. Домбського заарештували в результаті провокації в 1908 р. і після слідства, яке тривало 4 роки, в 1912 р. засудили до довічного поселення в Сибіру. З 1914 р. в Омській губернії на заслання був Тадеуш Жарський, член ППС-“Фракції революційної” з 1911 р. [19, s. 27–28; 208, s. 141].

У різних місцях Сибіру, в Томській, Тобольській, Єнісейській, Іркутській та Якутській губерніях, а також у північних губерніях європейської частини Росії: Архангельській, Оленецькій, Вологодській, В'ятській, Пермській та інших перебували на заслання численні групи осіб, які належали до лав організації ППС – “Фракції революційної” [18, оп. 1, спр. 3649, арк. 42 зв.-54, 102–112 зв]. В Орловській в'язниці, зокрема, відбував каторгу Ян Квапінський, засуджений до 15 років каторжних робіт в 1907 р. за участь в терористичному акті, а також інші члени ППС – “Фракції революційної” [20, s. 41, 73, 77].

В ув'язненні поляки інколи об'єднувалися в національні групи, незалежно від політичних поглядів та уподобань. Так, в Александрійській каторжній в'язниці, за даними В. Ожеховського, перебувала згуртована група каторжан, переважно з Королівства Польського. До її складу входили члени СДКПіЛ, ППС-лівиці, ППС-“Фракції революційної” і група членів партії “Пролетаріат”. Серед засланих поляків, які відбували покарання в Тулуни поблизу Іркутська, також було багато представників різних польських партій лівого крила. Одні з них працювали на вугільних шахтах, інші – на металургійному заводі в Черемхові. У січні 1913 р. в селі Петропавловське серед понад двохсот засланих були також члени СДКПіЛ, ППС-“Фракції революційної” та ін. [5, s. 296, 298].

Якщо характеризувати політичний склад ув'язнених і засланих поляків, що перебували на вищевказаних теренах, то він відзначався величезною строкатістю політичних поглядів і настроїв.

Наведені дані про ув'язнених і засланих поляків далеко не є вичерпними, вони можуть дати лише загальне уявлення про чисельну групу польської спільноти, учасників національно-визвольного і революційного руху в Польщі, які перебували напередодні Першої світової війни

в ув'язненні в царських в'язницях, на каторзі й політичному засланні в різних районах Російської імперії. Скільки їх було всього – точно визначити важко. Відомо лише, як зазначає О. Я. Манусевич, що в роки Першої світової війни в Росії було 3 тисячі засланих та інших в'язнів царизму з числа поляків [21, s. 20].

1. Okołowicz J. *Wychodźstwo i osadnictwo Polskie przed wojną światową*. – W., 1920. 2. Janik M. *Dzieje polaków na Syberii*. – Kraków, 1928. 3. *Księga polaków uczestników Rewolucji Październikowej*. – W., 1967. 4. Белякевич И. *Из истории образования польских национальных формирований в составе русской армии во время Первой мировой войны // Первая мировая война 1914–1918*. – М.: Наука, 1968. – С. 158–169. 5. Orzechowski W. *Wspomnienia działacza SDKPiL // Z pola walki*. – 1963. – № 4. – S. 282–299. 6. Белякевич И. *Польские трудящиеся в рооссийском революционном движении накануне Февральской революции. // Связи революционеров России и Польши в XIX – начале XX в.* – М.: Наука, 1968. – С. 379–406. 7. Prószyński E. *Autobiografia. // Z pola walki*. – 1958. – № 4. – S. 218–231. 8. Konieczniak B. *Na tyłach Denikina // Śląscy bojownicy w Rewolucji Październikowej*. – Katowice, Śląsk. – 1958. – S. 59–66. 9. *Wspomnienia polaków o Rewolucji Październikowej*. – W.: KiW. – 1957. 10. Holzer J. *Nurt opozycyjny w PPS-frakcji Rewolucyjnej i PPS-opozycji (1909–1914) // Przegląd historyczny*. – 1959. – № 3. – S. 545–568. 11. Konderski W. *Wspomnienia działacza związków zawodowych SDKPiL // Z pola walki*. – 1961. – № 1. – S. 71–80. 12. Лемке М. К. *250 дней в царской ставке (25 сентября 1915 – 2 июля 1916 г.)*. – П.: Госиздат. – 1920. 13. *Lyst do redakcji Rozalii Rybacki // Z pola walki*. – 1963. – № 1–2. – S. 430. 14. Lenowicz A. *Na II zjeździe KPRP // Z pola walki*. – 1958. – № 2. – S. 133–148. 15. Dorobisz Z. *Na barykadach rewolucji // Śląscy bojownicy w Rewolucji Październikowej*. – Katowice, Śląsk. – 1958. – S. 35–40. 16. Kancewicz J. *Maksymilian Horwitz. – H. Walecki // Z pola walki*. – 1958. – № 4. – S. 241–277. 17. Kowalewski J. *Zarys historii polskiego ruchu robotniczego w latach 1918–1939*. – Cz. 1. – W., 1959. 18. *Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Фонд 274. Київське губернське жандармське управління*. 19. Dąbski J. *Zwrot w moim życiu // Śląscy bojownicy w Rewolucji Październikowej*. – Katowice, Śląsk, 1958. – S. 25–34. 20. *1 Maja. 60 lat święta międzynarodowej solidarności*. – W.: KiW, 1950. 21. Manusiewicz A. *Polacy w rewolucji październikowej*. – W.: KiW, 1967.